

Anna Nowak

Jan Muszkowski i jego spojrzenie na naukę o książce

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1-2 (26-27), 171-176

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA NOWAK¹

JAN MUSZKOWSKI I JEGO SPOJRZENIE NA NAUKĘ O KSIĄŻCE

Jan Muszkowski to wielka osobowość i wybitna jednostka, to uczonec – bibliolog, historyk druku, bibliotekarz i bibliograf, księgarz i bibliofil, statystyk i pedagog, teoretyk i praktyk.

Z pracą bibliotecarską zetknął się w 1915 roku, kiedy to zatrudniony został w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, na stanowisku asystenta. Od tego momentu zaczyna się przygoda Muszkowskiego z książką. Całe jego życie było służbą dla społeczeństwa, za pomocą książki. „Było to życie bogate w inicjatywę, bujne energią, pełne twórczego temperamentu, zdumiewające wielostronnością swego działania, niezmiernie pracowite. [...] Wrażliwość na problemy społeczne, szlachetna, młodzieńcza ambicja wzięcia udziału we wszystkim, co zmierza ku poprawie społecznej, leży na dnie wszystkich jego poczynań.”²

Jedną z dziedzin zainteresowań Muszkowskiego była nauka o książce.

Pierwsza jego publikacja z zakresu wiedzy o książce, jeszcze bardziej publicystyczna niż naukowa zatytułowana *Potrzeby bibliografii* ukazała się w 1915 r. w piśmie *Myśl Polska*.³ Muszkowski opowiadał się za zintegrowaną nauką o książce. Było to rezultatem jego doświadczeń zawodowych na polu księgarstwa, bibliotekarstwa, a tak-

¹ Biblioteka Główna Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.

² Głombiowski, Karol (1972). Życie Jana Muszkowskiego w służbie książki. *Studia o książce* t. 3, s. 85.

³ Kubów, Stefan (1983). *Sylwetki polskich bibliologów*. Wrocław: Ossolineum, s. 159.

że działalności pedagogicznej i wydawniczej. Praktyczna znajomość różnych zagadnień książki pozwoliła mu zrozumieć potrzebę jednolitej nauki koncentrującej się na sprawach produkcji, obiegu i konsumpcji książki.⁴ Jego koncepcja nauki o książce najdobitniejszy wyraz znalazła w *Życiu książki*, które ukazało się w 1936 r. Wersja poprawiona i uzupełniona ukazała się w roku 1952. Muszkowski tak pisał o tym dziele: „Praca ta ma na celu wprowadzenie czytelnika w rozległy i bogaty świat książki, będący najwierniejszym odbiciem pełni życia, tak samo nie ogarniony i podległy nieustannym przemianom. I dlatego poszczególne działy wiedzy i umiejętności z książką związane, procesy jej powstawania, produkcji, obiegu i rozpowszechniania, czynności gromadzenia, konserwacji, przysposobiania i udostępniania, wreszcie zjawiska czytelnictwa jednostkowego i masowego – starał się autor przedstawić nie w ich postaci, usztywnionej przez długie używanie i tradycję lecz w żywej akcji, w stawianiu się, w rozwoju i rozroście, w walce, której książka jest z natury rzeczą narzędziem. Chodzi tu zatem nie o dzieło gotowe lecz o drogę, którą przebiega w dążeniu do lepszego jutra ludzkości.”⁵ U podstaw koncepcji Muszkowskiego znajduje się pojęcie ewolucji czyli rozwoju. Był on przekonany, że książka podobnie jak wszystko co nas otacza podlega przemianom, które przebiegają stale i stopniowo w jednym kierunku. Rozwój ten zmierza w kierunku osiągnięcia coraz większej doskonałości poszczególnych form książki, jak i sposobu i zasięgu jej oddziaływania.

W myśl zasady ewolucji Muszkowski uporządkował w *Życiu książki*, zebrany materiał faktograficzny w zgodzie z naturalnym rozwojem książki.

Pierwszą część nauki o książce stanowi grupa zagadnień, związanych z procesem wytwarzania książki. Obejmuje ona naukę o piśmie, materiałach i narzędziach pisarskich, o drukarstwie, sztukach graficznych i introligatorstwie. Znajdują się tam także problemy wzajemnych stosunków między czynnikami twórczymi a wytwór-

⁴ Migoń, Krzysztof (1976). *Nauka o książce wśród innych nauk społecznych*. Wrocław: Zakł. Narod. In. Ossolińskich, s. 159.

⁵ Głombiowski, Karol (1972). *Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego*. *Studia o Książce* t. 3, s. 153-4.

czymi, tj. między autorem z jednej strony a nakładcą, drukarzem, grafikiem i introligatorem z drugiej.

Druga część nauki o książce zawiera grupę zagadnień, związanych z procesem obiegu książki, tj. przede wszystkim ze zorganizowanym pośrednictwem księgarskim i bibliotecznym, jak również ze służbą informacyjną wraz z bibliografią, propagandą, reklamą itp. Do tej grupy zagadnień Muszkowski włączył też sprawy, które odnosiły się do instytucji i zarządzeń prawnych, dotyczących słowa drukowanego w przeszłości i teraźniejszości.

Zagadnienie dróg, którymi książka dociera do czytelnika w życiu potocznym, w szkole, w trakcie działalności zawodowej lub oświatowej, Muszkowski włączył do trzeciej grupy problemów. Do bardziej szczegółowych zagadnień należą tu: stosunek różnych grup społecznych do książki, jej rola w życiu społecznym i rozległa dziedzina czytelnictwa, zarówno w sensie psychofizycznym lektury, jak i recepcji umysłowej i emocjonalnej treści książki, co według Muszkowskiego „stanowi ostateczne ukoronowanie prac i dążeń nauki o książce.”⁶

Kolejne stadium życia książki związane jest z działalnością nakładczą i wydawniczą. Bez niej bowiem napisany i przygotowany do publikacji tekst nie może stać się książką. Bibliologa interesować tu powinno najbardziej kształtowanie się instytucji nakładcy na przestrzeni dziejów, praca instytucji wydawniczej, zagadnienia dotyczące kształtowania kompozycji graficznej książki, statystyka produkcji wydawniczej, organizacja ruchu wydawniczego w kraju i na świecie oraz problemy kształcenia zawodowego pracowników wydawnictw.

Następnemu stadium życia książki dał Muszkowski nazwę „książka w bibliotece.” Przez bibliotekę rozumiał: „uporządkowany zbiór książek drukowanych albo rękopiśmiennych, zgromadzonych do celów bezpośredniego użytkowania.”⁷

W zależności od składu księgozbioru, sposobu jego przechowywania oraz metod udostępniania wyróżnił Muszkowski podstawowe typy bibliotek, a więc: uniwersalne, gromadzące piśmiennictwo z różnych dziedzin; specjalne, tzn. skupiające się na jednym tylko

⁶ Muszkowski, Jan (1951). *Życie Książki*. Wyd. 2. Kraków: Wiedza-Zawód-Kultura, s. 323-324.

⁷ Kubów, Stefan (1983). *Sylwetki polskich bibliologów...*, s. 164.

dziale piśmiennictwa; biblioteki szkolne, różniące się od innych tym, że przeznaczone są do celów dydaktyczno-wychowawczych oraz biblioteki publiczne powszechne, przeznaczone do krzewienia czytelnictwa w społeczeństwie i gromadzące w tym celu głównie literaturę o charakterze rozrywkowym.

Kolejna sfera zagadnień nauki o książce związana jest z działalnością informacyjną, dotyczącą całego piśmiennictwa. Wraz z wynalazkiem druku piśmiennictwo zaczęło się tak szybko powiększać, że niepodobna śledzić go nie posiadając odpowiednich „narzędzi”. Podstawowym tutaj narzędziem jest bibliografia, której zakres sprowadził Muszkowski do opisywania wytworów druku i sporządzania ich spisów. Rozpoczynając omawianie zagadnień konsumpcji książki, stwierdza Muszkowski, że spożycie i zużycie książki to nie to samo. Książka bowiem w odróżnieniu od wielu innych produktów nim zostanie całkowicie zużyta (zacytana, zniszczona) może być spożywana wielokrotnie bez utraty swego najistotniejszego waloru, jaką jest treść. Za najważniejsze zagadnienie użytkowania książki uważał czytelnictwo, przez które rozumiał psychofizyczną czynność czytania, poczytność książek, zainteresowania czytelników oraz drogi książki do odbiorcy jako czynniki zmierzające do umiejętnego i cechowego doboru lektury. W recenzji pierwszego wydania *Życia Książki* Eustachy Gaberle czyni Muszkowskiemu zarzut, że w pracy o życiu książki brak określenia tego naczelnego pojęcia. Definicję książki Muszkowski zawarł dopiero w artykule pt. *Książka jako przedmiot nauki*, zamieszczonym w *Bibliotekarzu* nr 10-11 z roku 1948. Pisał tam: „Książka jest to produkt materializacji graficznej treści kulturowych stanowiących pewną zamkniętą całość, materializacji podjętej w celu utrwalenia tych treści, przekazania ich i rozpowszechniania wśród ludzi.”⁸ Tak rozumiana książka jest przeto wynikiem:

1. systemu czynności intelektualnych [...]
2. systemu czynności, które autor nazwał publikacjami, obejmujących okres od zaprojektowania wydawnictwa do złożenia autografu autora w ręce wykonawców technicznych książki [...]

⁸ Muszkowski, Jan (1948). *Książka jako przedmiot nauki*. *Bibliotekarz* nr 11-12, s. 151-153.

3. systemu czynności technicznych mających na celu wcielenie treści książkowych w przedmiot materialny [...]

4. rozległych i różnorodnych czynności propagandowych, których celem jest najpierw podanie do wiadomości publicznej samego faktu pojawienia się wydawnictwa, a następnie zachęcenie zawodowych pracowników książki do rozpowszechnienia go w drodze sprzedaży, wypożyczenia itp.[...]

5. czynności rozdzielczych, polegających na rozpowszechnianiu książek za pomocą rozprzedaży w obiegu księgarskim i antykwarskim, albo w postaci daru, albo w drodze wypożyczenia [...]

6. czynności nadzorczych, o nastawieniu mniej lub więcej czynnym, zależnym w poszczególnych grupach społecznych od ich ustroju, formy rządu, organizacji władz [...]

7. czynności konsumpcyjnych, które dotyczą, czy to książki jako przedmiotu materialnego, czy też jej treść [...].⁹

Muszkowski w swej koncepcji nauki o książce szczególnie mocno akcentował socjologiczny aspekt tej dyscypliny. Przedmiotem socjologii książki jest dla niego zespół faktów społecznych związanych z powstawaniem, wytwarzaniem, rozpowszechnianiem i użytkowaniem książki. Nieodłączną cechą od pojęcia „faktu społecznego” jest pojęcie jakiejś zbiorowości ludzkiej, społeczeństwa czy grupy społecznej. Więzią łączącą członków grupy, a wyodrębniającą ich spośród innych grup społecznych, jest ich stosunek do książki. Muszkowski budował swą socjologię książki przez próbę określenia elementarnych faktów socjologicznych i ich elementów składowych. Socjologia książki bada wyłącznie fakty powstające w związku z procesami produkcji, rozpowszechniania i użytkowania książki. Nauka o książce bada przemiany, jakim książka uległa w ciągu dziejów, zaś socjologia książki stara się – zdaniem Muszkowskiego – dotrzeć do podłoża społecznego tych przemian tzn. zajmuje się analizą stosunków łączących wytwórców książki i publiczność.¹⁰

⁹ Muszkowski, Jan (1951). *Książka jako zjawisko społeczne*. [W:] *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław: Wydaw. Zakł. Narod. im. Ossolińskich, s. 83-84.

¹⁰ Muszkowski, Jan (1973). Wstęp do socjologii książki. *Studia o Książce* t. 3, s. 89–152.

Nauka o książce była dla Muszkowskiego zagadnieniem zarówno teoretycznym, jak i praktycznym. Łączy ona przecież elementy badania rzeczywistości jako takiej (w którym dochodzimy praw jej rozwoju) z elementami praktycznego kształtowania tej rzeczywistości (gdzie dociekamy zasad najbardziej celowych sposobów działania).

Wkład Muszkowskiego w kształtowanie bibliotekarstwa polskiego jest bardzo duży. Zajmował się jednocześnie wieloma sprawami, nie sposób więc oderwać jednych od drugich. Zajmował się problemami z dziedziny bibliotekarstwa, księgarstwa, nauki o książce i inne. Jego poglądy były niemalże zawsze rewolucyjne. Cechą charakterystyczną jego kultury myślenia z pewnością była dalekowzroczność i perspektywiczność. Jego szeroko zakrojona praca na arenie międzynarodowej, potwierdziła fakt, iż był jednostką wybitną i nietuzinkową.